

Η γυναικεία παρουσία στη Βυζαντινή κοινωνία.

**Αμαλία Κ. Ηλιάδη, φιλόλογος-ιστορικός
(Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Βυζαντινής Ιστορίας απ' το
Α.Π.Θ.), Διευθύντρια 5ου ΓΕΛ Τρικάλων.**

Γοητευτικές και κακομούτσουνες, ενάρετες και διεφθαρμένες, πειθαρχημένες και γεμάτες αναίδεια, οι γυναίκες περνούν μέσα από τη Βυζαντινή Ιστορία, άλλοτε κηλιδωμένες με αίμα και λάσπη, άλλοτε στεφανωμένες με όλες τις αρετές: αιώνια γοητευτικές, που η χάρη τους, ξεφεύγοντας από τη φθορά των αιώνων, συνεχίζει να συγκινεί τις καρδιές και τις φαντασίες.

Στην ευσύνοπη αυτή αναφορά, θα αναφερθούμε κυρίως σ' εκείνες τις γυναίκες που δεν είναι γεννημένες μέσα στην πορφύρα, που κατοικούν έξω απ' τα αυτοκρατορικά παλάτια, για να διαπιστώσουμε σε τι μοιάζουν και σε τι διαφέρουν η αξιοσέβαστη σύζυγος ενός διοικητικού αξιωματούχου και η κοπέλα που εκπορνεύεται υπό τη σκέπη του τοίχου του ιπποδρόμου, ποια είναι η συμπεριφορά τους απέναντι στο διπλό και πρωταρχικό πρόβλημα, που ορθώνεται μπροστά στη γυναίκα του Βυζαντίου: το δίλημμα ανάμεσα στο γάμο και στον έρωτα.

Σ' όλη την κοινωνική κλίμακα του Βυζαντίου η σύζυγος είναι πριν απ' όλα η κυρία του σπιτιού και ύστερα, αν παραμένει ακόμη έστω και λίγο ωραία και νέα, είναι η ερωμένη. Το να είσαι νοικοκυρά σ' ένα σπίτι μέσου μεγέθους στο Βυζάντιο δεν είναι εύκολο πράγμα, όπως μας το παρουσιάζει ο σύζυγός της ποιητής, Θεόδωρος Πτωχοπρόδρομος. Στην περίπτωση της πρόκειται για μια γυναίκα τριάντα πέντε ετών, η οποία χάρισε στο σύζυγό της τέσσερα παιδιά. Το σπίτι της, το οποίο βρίσκεται σε μια λαϊκή συνοικία, μακριά από το κέντρο της πόλης, είναι ιδιοκτησία της. Προερχόμενη από εύπορη οικογένεια, παντρεύτηκε στην ηλικία των εικοσιτεσσάρων ετών, ύστερα από το θάνατο του πατέρα της σε μια κακιά ώρα, ένα ποιητή ράθυμο και φτωχό, ο οποίος, τα μόνα πράγματα που κουβάλησε στη συζυγική κοινότητα, ήταν το άλογό του και μια χαλασμένη φουφού. Η συμβίωση, όμως, «πάει καλά»! Ο σύζυγος δεν ασχολείται με καμιά δουλειά, γράφει στίχους ή αγορεύει από το πρωί μέχρι το βράδυ στην ταβέρνα. Όταν επιστρέφει τρεκλίζοντας στο σπίτι, δοκιμάζει συχνά τη δυσάρεστη αίσθηση να τον αρπάζει ένας υπηρέτης και να τον πετάει έξω στο δρόμο. Ύστερα το παράθυρο ανοίγει και το εκδικητικό χέρι της συζύγου ρίχνει στο πεζοδρόμιο τους στίχους του και τα χαρτιά του. Δεν τον αντέχει πια. Ακούστε την πως του τα ψέλνει: «Φροντίζω το σπίτι και κάνω όλες τις δουλειές... Φροντίζω τα παιδιά καλύτερα κι από την καλύτερη παραμάννα... Υφαίνω μόνη μου τη ρόμπα που φορώ... Φτιάχνω τα πουκάμισα και τα παντελόνια». Στη συνέχεια ο τόνος της φωνής της ανεβαίνει: «Ποτέ δεν είδα φούστα, ποτέ δεν είδα από τα χέρια σου πασχαλιάτικο δώρο. Άντεξα έντεκα χρόνια φτώχειας και κακοπέρας».

Η αποκρυστάλλωση της πυρηνικής οικογένειας που είχε ολοκληρωθεί ήδη τον 9ο αιώνα, άλλαξε ριζικά τον κοινωνικό ρόλο των γυναικών. Την περίοδο της Εικονομαχίας οι γυναίκες συμμετείχαν ακόμη ενεργά στα κοινά, εμπλέκονταν μάλιστα ενεργά στη διαμάχη για τη λατρεία των εικόνων. Δεν είναι τυχαίο ότι η αποκατάσταση των εικόνων προωθήθηκε από δύο γυναίκες, τις αυτοκράτειρες Ειρήνη και Θεοδώρα. Στον Βίο του Αντωνίου του Νέου υπάρχει μια πολύτιμη λεπτομέρεια, που δείχνει ότι η δραστηριότητα των γυναικών δεν περιοριζόταν στις θρησκευτικές διαμάχες: όταν ο αραβικός στόλος, γύρω στο 825, επιτέθηκε στην Αττάλεια, ο κυβερνήτης της πόλης συγκέντρωσε στα τείχη όχι μόνο άνδρες

αλλά και νεαρές γυναίκες ντυμένες με ανδρικά ρούχα. Ωστόσο, οι κοινωνικές εξελίξεις τον 10ο αιώνα οδήγησαν στον περιορισμό των γυναικών στα στενά όρια της οικογένειας. Η αλλαγή στην αγιολογική παράσταση της γυναίκας εκφράζει αυτές τις κοινωνικές μεταβολές. Όπως έχει επισημάνει η E. Patlagean, ο τύπος της αγίας που, για να εξασφαλίσει τη σωτηρία της φορούσε ανδρικά ρούχα και παραβίαζε τους κανόνες της γυναικείας συμπεριφοράς, εξαφανίστηκε τον 9ο αιώνα. Αυτή η εκδοχή της αγιότητας αντικαταστάθηκε από την εικόνα της ιδανικής συζύγου, η οποία, όπως η Μαρία η νέα ή η Θωμαΐς της Λέσβου, ανεχόταν με ευσέβεια και υπομονή τη σκληρότητα, τη ζήλια ή την αδιαφορία ενός ανάξιου συζύγου.

Η γυναικεία, ιερή μορφή που ενσαρκώνει και συμπυκνώνει τις θετικές και επαινετές ιδιότητες, της, κατά τα άλλα, αδύναμης και ατελούς γυναικείας φύσης, είναι, για το σύνολο της βυζαντινής κοινωνίας, η Παναγία. Αυτή, με την τελειότητα, παρθενικότητα, τρυφερότητα και φιλανθρωπία της, αποτελεί την άλλη, θετική όψη του νομίσματος: είναι το αντίβαρο της Εύας που με την ευπιστία της έβλαψε την ανθρωπότητα. Εύα λοιπόν και Παναγία συναποτελούν για το βυζαντινό ιδεολογικό σύμπαν το γυναικείο αίνιγμα.

Η Παναγία, εξ αιτίας της συσχετίσεώς της με πολεμικά γεγονότα κατά τη βυζαντινή περίοδο, έλαβε και την χαρακτηριστική προσωνυμία «Παναγία της Νίκης» ή «Νικοποιός».

Από τα πρώτα βυζαντινά χρόνια, η Θεοτόκος αναδεικνύεται η Προστάτιδα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ήδη επί των Αυτοκρατόρων Μαυρικήου, Φωκά, Ηρακλείου, η Θεοτόκος εικονιζόταν σε σφραγίδες και νομίσματα του Κράτους, στη θέση της Θεάς Νίκης. Και όπως η Νίκη κρατούσε ασπίδα, έτσι περίπου και η Παναγία, σε ασπιδοειδή δίσκο έφερε τον Χριστό, που ήταν και ο κατ'εξοχήν χορηγός της νίκης. Αργότερα η Θεοτόκος έλαβε την επίσημη ονομασία της «Νικοποιός», όπως μαρτυρείται από νομίσματα του Μιχαήλ Δούκα (1071-1078), του Νικηφόρου Βοτανιάτη (1078-1081), κ.ά. Αξίζει να σημειωθεί ότι και οι αυτοκράτορες θεωρούσαν τιμή τους να εικονίζονται σε νομίσματα με τη Θεοτόκο: π.χ. ο Ιωάννης Τσιμισκής, ο οποίος εικονίζεται να τον στεφανώνει με το αυτοκρατορικό διάδημα η Θεοτόκος, έχοντας την επιγραφή: «Θεοτόκε βοήθει Ιωάννη τω Δεσπότη».

Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε, ότι η Κωνσταντινούπολη, ήταν αφιερωμένη στην Παναγία. Αυτό αποδεικνύεται από το πλήθος των Ναών, των Μονών και των Προσκυνημάτων που υπήρχαν εκεί προς τιμήν της. Το ίδιο ομολογούν και οι πολλές θαυματουργές εικόνες της Παναγίας που εφυλάσσοντο στην Πόλη. Στην Κωνσταντινούπολη είχε γίνει, λοιπόν, συνείδηση όλων, ότι η Παναγία ήταν η μεγάλη Προστάτιδά τους. Θεωρούσαν μεγάλη ευλογία το ότι φυλάσσονταν στη Βασιλεύουσα, μεταφερμένα από τα Ιεροσόλυμα, το Μαφόριο (η Σκέπη) και η Ζώνη της Θεοτόκου. Έτσι στις δύσκολες στιγμές των πολέμων κατέφευγαν στη βοήθεια και Σκέπη της Παναγίας. Η ιδιαίτερη ευλάβεια του βυζαντινού στρατού στην Παναγία αποδεικνύεται περίτρανα και από την ύπαρξη της εικόνας της «Παναγίας Νικοποιού», που σώζεται στον Άγιο Μάρκο της Βενετίας, μεταφερμένη εκεί απ'τους σταυροφόρους της 4ης Σταυροφορίας. Η παλαιά αυτή εικόνα την οποία οι Βυζαντινοί αποκαλούσαν «Στρατηγό των Λεγεώνων», «Ακατανίκητη» και «Αήττητη», θεωρούνταν προστάτιδα του βυζαντινού στρατού και οι απεικονίσεις της χρησιμοποιούνταν ως λάβαρο στους πολέμους. Η αυθεντική αυτή εικόνα φυλασσόταν σε παρεκκλήσιο που έφερε το όνομά της στο Μέγα Παλάτιον. Ο εθνικός μας ποιητής Κωστής Παλαμάς, αποδίδοντας με ποιητικό και συγκινητικό τρόπο αυτή την υπέρμετρη λατρεία στο πρόσωπο της Παναγίας εκ μέρους του βυζαντινού στρατού, βάζει στα χείλη του πολεμιστή αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄

του Βουλγαροκτόνου τα εξής υπέροχα λόγια:

«Μαρία Κυρά Αθηνιώτισσα, πιο γαλανή, πιο ωραία,
στον πιο ωραίο, πιο γαληνό μέσα στους θρόνους θρόνο,
νικήτρια εσύ της Αθηνάς και σκέπη της Αθήνας.

Στον πόλεμο οδηγήτρα Εσύ μεσίτρα στην ειρήνη,
Υπέρμαχη Στρατήγισσα, σ' Εσέ τα νικητήρια!»

Καθ' όλη τη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων η γυναικεία δράση και παρουσία σε εκκλησία και κοινωνία υπήρξε συνεχής. Βέβαια, κατά εποχές, το μοναχικό και ακραιφνές συντηρητικό πνεύμα την περιόριζε, αλλά αυτή έβρισκε πάντα γόνιμο έδαφος για καρποφορία, συμβολή στις εξελίξεις και πρωτοβουλίες παντοειδείς.

Τα βυζαντινά γυναικεία μοναστήρια ιδιαίτερα διακρίθηκαν για την εξάσκηση έργων φιλανθρωπίας και κοινωνικής πρόνοιας. Περιέθαλπαν φτωχές γυναίκες, παρείχαν σε άπορες γνώσεις και απασχόληση στην υφαντική και πλεκτική τέχνη, ώστε με τα είδη που κατασκευάζονταν να ντύνονται τα ορφανά των πτωχοκομείων και ορφανοτροφείων, τα οποία βρίσκονταν συνήθως κοντά σε μοναστήρια. Μάλιστα σε πολλά απ' αυτά υπήρχε εργοδότρια αδελφή. Πολλές απ' τις γυναίκες μοναχές είχαν ιατρικές και φαρμακευτικές γνώσεις και περιέθαλπαν ασθενείς γυναίκες. Εξάλλου, στα ορφανοτροφεία οι μικρές τρόφιμες εκπαιδεύονταν συνήθως από γυναίκες μοναχές. Οι αδελφές επέβλεπαν τα μικρά κορίτσια στην εκμάθηση της υφαντικής, της κεντητικής, της μουσικής κι άλλων χρήσιμων πρακτικά τεχνών. Στα μοναστήρια υπήρχαν δύο κιβώτια, ο σκοπός των οποίων φαίνεται απ' τις επιγραφές τους: στο ένα αναγράφεται η φράση «εις αιχμαλώτων ανάρρυσιν» και στο άλλο «εις πενήτων διατροφήν». Με τα χρήματα που συλλέγονταν σ' αυτά περιθάλπονταν οι πάσχοντες και εξαγοράζονταν οι αιχμάλωτοι από τους πειρατές που λυμαίνονταν τις θάλασσες της Μεσογείου και απ' τους βαρβάρους που διενεργούσαν επιδρομές. Μοναχές «λουτράρισσες» πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους, σαπουνίζοντας και σφουγγίζοντας με τα «σπαρτία» (τζίβες) τις απελευθερωμένες αιχμάλωτες και οδηγώντας τες σε αναπαυτικές κλίνες.

Οπωσδήποτε, η γυναικεία παρουσία στη βυζαντινή κοινωνία συνέβαλε στη διαμόρφωσή της σε μια ε
ποχή κατά την οποία το γυναικείο ιδεώδες συνδέεται στενά με τη φιλανθρωπία και την κοινωνική πρόνοια, σε αντίθεση με το ανδρικό ιδεώδες που σχετίζεται με πολέμους και βιαιότητες.